

ДЕМОКРАЦИЯ, СОЦИАЛИЗЪМ И ТЕОКРАЦИЯ

I Интересуват ме духовните първооснови на демокрацията и социализма и затова предмет на изследването ми ще бъдат не многообразните форми на полудемокрация и полусоциализъм, а пределните форми и техните "идеи". Съществуват многообразни преходни форми между демокрация и социализъм, близост и съчетания. Съществуват многочислени партии, които се наричат социалдемократически. Но болшевиките бяха прави, когато изоставиха името социалдемократи и се нарекоха комунисти, т. е. върнаха се към "Комунистическия манифест". Маркс беше комунист. Той не беше социалдемократ. И никога не е бил демократ. Патосът му по същество е антидемократичен. "Научният" социализъм възникна и навлезе в мисленето и живота на европейските народи не като демократично учение. Също недемократичен и антидемократичен е и утопичният социализъм на Сен-Симон, който е реакция срещу френската революция и в много отношения родствен по дух на Ж. де Местр. Демокрацията и социализмът са принципно противоположни. Руските комунисти са прави в това си твърдение. Демократичният социализъм от жоресовски тип, обоснован от декларацията за правата на човека и гражданина, не е истинският социализъм. Това е полусоциализъм, той непълно изразява социалистическата идея. Нашите

социалисти-революционери и десните меншевици също са по-скоро леви демократи, отколкото социалисти.

Демокрацията носи формален характер, тя самата не знае съдържанието си, в рамките на утвърждавания от нея принцип няма никакво съдържание. Демокрацията не иска да знае в името на какво се изразява народната воля, не иска и да подчини народната воля на никаква висша цел. В момента, в който демокрацията разбере целта, към която трябва да се стреми народната воля, когато намери достоен предмет на волята си, тя ще се изпълни с положително съдържание. Тя трябва да постави тази цел, този предмет, това съдържание по-високо от формалния принцип на волеизявлението, да го положи в основата на обществото. Но демокрацията познава само формалния принцип на волеизявлението, който за нея е по-скъп от всичко, тя не иска да го подчини на нищо. Демокрацията е безразлична към посоката и съдържанието на народната воля и няма никакви критерии за определяне истинността или фалша на направлението, в което тя се изразява, както и за определяне качествата на народната воля. Народовластието е безпредметно, то не е насочено към каквото и да било обект. Демокрацията е равнодушна към доброто и злото. Тя е търпима, защото е индиферентна, защото е загубила вяра в истината, защото е безсилна да избере истината. Демокрацията е скептична, тя възниква в скептичен век, век на безверие, когато народите са изгубили здравите критерии на истината и са безсилни да изповядват каквато и да е истина. Демокрацията е краен релативизъм, отрицание на всичко абсолютно. Демокрацията не познава истината и затова предоставя откриването на истината на решението на болшинството гласове. Признаването на властта на количеството, поклонението на всеобщото гласуване са възможни само когато има неверие в истината, когато

истината не се знае. Вярващият в истината и знаещият истината не може да я остави да бъде унижена от количественото болшинство. Демокрацията има секуларен характер, тя противостои на всяко сакрално общество, защото е формално-безсъдържателна и скептична. Истината е сакрална и обществото, основано на истината, не може да бъде изключително секуларно общество.

Секуларната демокрация означава отпадане от онтологичните основи на обществото, откъсване на човешкото общество от Истината. Тя иска политически така да уреди обществото, сякаш Истината изобщо не съществува — това е основната предпоставка на чистата демокрация. В това е и основната лъжа на демокрацията. В основата на демократичната идея лежи хуманистичното самоутвърждение на човека. Човешката воля трябва да направлява човешките общества и да премахва всичко, което пречи на изявата на тази човешка воля и на пълното ѝ господство. С това се отричат духовните основи на обществото, по-дълбоки от формалната изява на човешката воля, преобръща се целият йерархичен строй на обществото. Демокрацията е психологизъм, противоположен на онтологизма.

Крайният оптимизъм е предпоставка за демокрацията. Скептицизмът на демократичното общество е оптимистичен, а не песимистичен скептицизъм. Демокрацията не изпада в отчаяние от това, че е изгубила Истината. Тя вярва, че изявата на волята на болшинството и механичното преброяване на гласовете винаги ще водят към добри резултати. Формалната изява на народната воля води към някаква правда, ражда някакво благо. В основата на демокрацията лежи оптимистичната предпоставка за естествената доброта и благост на човешката природа. Духовен баща на демокрацията е Ж.-Ж. Русо, неговите оптимистични

представи за човешката природа се предават на демократичните идеологии. Демокрацията не иска да знае за радикалното зло в човешката природа. Тя като че ли не взема предвид това, че волята на народа може да се насочи към злото, и болшинството може да защити неправдата и лъжата, а истината и правдата могат да станат достояние на малцина. В демокрацията няма никакви гаранции за това, че волята на народа може да бъде насочена към доброто, че волята на народа може да пожелае свобода и че няма да поуска да унищожи всяка свобода. Във френската революция революционната демокрация, която започва с провъзгласяване на правата и свободата на човека, вече в 1793 година не остави никакви свободи, унищожи свободата без остатък. Човешката воля, народната воля лежи в злото и когато тази воля, самоутвърждаваща се, неподчинена от нищо и непросветлена, изяви претенции сама да определя съдбата на човешките общества, тя лесно се отбива от правия път, тръгва по пътя на гонения на истината, на отричане на правдата и гаси свободата на духа. Демокрацията възниква от патоса на свободата, от признаването на неотменимите права на всеки човек, правдата на демокрацията като че ли утвърждава свободата на съвестта, свободата на избора. Защитниците на демокрацията сочат, че тя духовно се е родила с провъзгласяване свободата на съвестта в религиозните общности от епохата на Реформацията на Англия. Но формално безсъдържателното и негативното разбиране на свободата крие в себе си отрова, която разяжда историческите демокрации и подготвя в тях гибелта на свободата на духа. Русо по принцип отрича свободата на съвестта. Робеспьер на практика я унищожава. Народът-самодържец може да насилва човешката съвест, може да я лиши от каквато и да е свобода. Токвил и Мил, които не могат да бъдат наречени

врагове на демокрацията, говорят с голямо безпокойство за опасностите, които носи със себе си демокрацията, за опасностите за свободата на човека, за човешката индивидуалност. Демокрацията е индивидуалистична в основата си, но по съдбовната си диалектика тя води към антииндивидуализъм, към нивелировка на човешките индивидуалности. Демокрацията е свободолюбива, но това свободолюбие възниква не от уважение към човешкия дух и човешката индивидуалност, то е свободолюбие на равнодушните към истината. Демокрацията може да бъде фанатична само в стихията на революцията. В мирното си, нормално битие тя намира хиляди мирни и незабележими начини да нивелира човешката индивидуалност и да угаси свободата на духа. Истинска свобода на духа може би е имало повече в онези времена, когато са горели огньовете на инквизицията, отколкото в съвременните буржоазно-демократични републики, отричащи духа и религиозната съвест. Формалното, скептично свободолюбие е направило много за унищожението на своеобразието на човешката индивидуалност. Демокрацията не означава непременно свобода на духа, на избора, тази свобода е може би повече в недемократичните общества.

Демокрацията възниква, когато се разпада органичното единство на народната воля, когато обществото се атомизира, когато умира народната вяра, обединявала народа в едно цяло. Идеологията, признаваща върховенството и самодържавието на народната воля, възниква тогава, когато вече няма народна воля. Демокрацията е идеология не на органичната, а на критичната епоха в живота на човешките общества. Именно демокрацията си поставя за цел да обедини разпадналата се народна воля. Но за нея човешката личност е отвлечен атом, равен на всеки друг, и задачата ѝ за обединяване на хората е механична задача.

Демокрацията може само механично да сумира волята на всички, но от това не може да се получи общата воля, органичната воля на народа. Органичната воля на народа не може да бъде аритметично изразена, тя не може да се открие с никакви преброявания на гласовете. Тази воля се открива в целия исторически живот на народа, в неговия тип култура, тя преди всичко намира израз в религиозния живот на народа.

Вън от органичната религиозна почва, извън единството на религиозната вяра не може да съществува единна, обща народна воля. Когато рухне народната воля, народът се разпада на атоми. А от атомите не може отново да се създаде никакво единство, никаква общност. Остава само механичната сума на болшинството и малцинството. Започва междупартийна борба, борба на социалните класи и групи и в нея възниква равнодействаща сила. Демокрацията е арена на тази борба, на сблъсъка на интереси и направления. В нея всичко е нездраво, несигурно, няма единство и устойчивост. Това е вечно преходно състояние. Демокрацията създава парламента, най-неорганичното от нейните образувания, органа на диктатурата на политическите партии. Всичко в демократичното общество е кратковременно, всичко е устремено към нещо отвъд пределите на демокрацията. Демокрацията прекалено дълго се задържа на формално безсъдържателния момент в свободата на избора. Монархистите и социалистите от различни страни подкопават живота на демократичните общества и изискват да се направи най-после избор, да се намери съдържание. Демокрацията признава народа за суверенен и народ-самодържец, но тя не го познава, в демокрациите народа го няма. Онова откъснато човешко поколение на така късия отрязък историческо време, съвременното поколение изключително, дори не цялото, а някаква негова част, въобразила си, че е господар на

историческите съдби, не може да бъде наречено народ. Народът е велико историческо цяло, в него влизат всички исторически поколения, не само живите, но и мъртвите, и нашите бащи, и дедите ни. Волята на руския народ е воля на хилядолетен народ, който чрез Свети Владимир е приел християнството, който е обединявал Русия при великите московски князе, намерил е изход през Смутното време, прорязъл е при Петър Първи прозорец към Европа, издигнал е велики светци и подвижници и ги е почитал, създал е велика държава и култура, великата руска литература. Това не е волята на нашето поколение, откъснато от предидущите поколения. Самолюбието и самоутвърдението на съвременното поколение, превъзнасянето му над мъртвите бащи е основната лъжа на демокрацията. Това е разрыв между миналото, настоящето и бъдещето, отрицание на вечността, поклонение на унищожавания поток на времето. Когато се определя съдбата на Русия, трябва да бъде чут гласът на целия руски народ, на всичките му поколения, а не само на живото поколение. И затова във волята на народа, в общата органична воля влизат историческото предание и традициите, историческата памет за поколенията, отминали във вечността. Демокрацията не иска да знае това и затова тя не знае волята на народа, знае само механичния сбор от воли на нищожната шепа съвременници. Кризата на демокрацията отдавна вече започна. Първото разочарование донесе френската революция, която не осъществи възвишените си стремежи. Най-новите демокрации са на кръстопът, в мъчително безсилие и недоволство, изтерзани от вътрешни разгори. В демократичните общества няма нищо органично, нищо здраво, нищо от духа на вечността. Те са свободолюбиви само в смисъл на равнодушни към доброто и злото, към истината и лъжата. Раждат се съмнения и за всеобщото избирателно право, разглеждащо човека напълно механично, като атом

без качества. Търси се изход в корпоративното представителство, във връщането към средновековното цехово начало. Така мислят да постигнат органичните единства, в които човекът вече няма да бъде откъснат атом. Разочарованието от демокрацията и кризата ѝ са свързани с нейния формално безсъдържателен характер. Започват мъчителни търсения на съдържанието на народната воля, търсене на праведната, истинната, святата народна воля. Важно е не това народната воля, волята на всички да бъде формално заявена и количественото болшинство да определи съдбата на обществото, според която и да е насока на тази воля. Важно е към какво е насочена народната воля, важно е качеството на тази воля. Социализмът подлага демокрацията на песимистична критика, скрива нейната безсъдържателност и стига до определено качествено съдържание. Той знае онзи избран народ, който желае осъществяването на социалната правда, който е предметно насочен. Социализмът извежда напред начало, което е диаметрално противоположно на демо-крацията.

Социализмът противоположно на демокрацията носи материално-съдържателен характер, той знае какво иска, има предмет на стремежите си. Той не е безразличен към онова, към което е насочена народната воля, и не претендира, че знае истината, затова и не оставя решението на въпроса за истината на механичното болшинство гласове. Като тип психология социализмът не е скептичен. Социализмът е вяра, той има претенцията да бъде нова вяра за човечеството. Утопичният социализъм на Сен-Симон и научният социализъм на Карл Маркс еднакво предявяват религиозни претенции, искат да представят цялостно отношението към живота, да решат всичките

му въпроси. Постановката за волята в социализма е различна от постановката в демокрацията, по-напрегната, по-цялостна и централизирана, насочена към един всеобхватен предмет. Социализмът по своята природа не може да допусне парламент на мненията, свободна арена за борба на партиите и интересите, така обичани от скептичната демокрация. Социализмът търси и намира народната воля, носеща истинско съдържание, праведната воля, святата воля. Социализмът утвърждава не формалния суверенитет на народа, на нацията, а материалния суверенитет на избраната класа, чиято воля има особени качества. Социализмът има месиански характер. Съществува избрана класа – пролетариатът, класата-месия, той е чист от първородния грях, с който е започвало всичко в историята, който лежи в основата на цялата култура, на “буржоазната култура” – греха на експлоатацията на човек от човека, на класата от класата. Тази месианска класа е и зачатъкът на истинското човечество, на бъдещото човечество, в което няма да има експлоатация. Пролетариатът е новият Израел. Всичките атрибути на избрания от Бога народ са пренесени на тази месианска класа. Тя трябва да бъде избавител и освободител на човечеството, тя трябва да осъществи Царството Божие на земята. В късния час на историята гревният еврейски хилиазъм се повтаря отново в секуларизирана форма. Избрана класа накрая осъществява онова обетовано земно царство, блаженството в Израел, което Разпнатият Месия не е осъществил. Тя е новият месия, устроител на земното царство, в чието име беше низвергнат старият Месия, възвестил царството не от мира сега. Суверенитетът на пролетариата се противопоставя на суверенитета на народа. Пролетариатът е истинският, справедливият народ, притежаващ всички качества, гарантиращ насочеността на

волята към висш тип живот. Само на пролетариата в нашата епоха е присъщ истински живот, максимумът на живота. Това е побеждаваща, а не само угнетена класа, тя ще разгърне висшата мощ на човечеството, ще овладее напълно стихииите на природата, максимално ще развие производителните сили. Преминаването на властта в ръцете на тази класа ще означава скок в царството на свободата, световна катастрофа, след която ще започне истинската история или свръхисторията. Такива са упованията на класическия, на революционния социализъм. Той е по-интересен и по-показателен, отколкото преходните и половинчати форми на фактическата социалдемокрация, която опортюнистично се приспособява към буржоазния живот.

Но би било погрешно да се мисли, че съгласно класическото социалистическо съзнание суверенитетът трябва да принадлежи на фактическия, емпирически пролетариат като човешко количество. Суверенитетът принадлежи не на пролетариата като факт, а на пролетариата като "идея". Господството в света трябва да принадлежи на "идеята" на пролетариата. В това отношение социализмът не е емпиричен реализъм, а идеализъм. Носител на идеята на пролетариата, знаещо истината, е избрано малцинство, най-съзнателната шепа хора. Пълната власт трябва да принадлежи на това избрано малцинство. В това отношение социализмът е по своему аристократичен, а не демократичен. В името на тази "идея", в името на истинската пролетарска воля, която може да бъде достояние само на малцина, в името на осъзнатите от малцината интереси на пролетариата, които са също и интереси на човечеството, над фактическия, емпиричен пролетариат, може да се осъществява каквото и да е насилие. Соръдия, щикове и тояги фактическият пролетариат,

несъзнателната човешка маса може да бъде принуждавана да осъществява "идеята" на пролетариата. Социализмът по принцип отрича суверенитета на народа, свободната изява на народната воля и правата на всеки гражданин да участва в това волеизявление. В това той по същество е противоположен на демокрацията. Но неговият антидемократизъм отива по-далеч. Социализмът не само признава правото на свободна изява на волята единствено на избраната класа – пролетариата, носещ истинската цел на волята. Това право принадлежи само на избрана част от пролетариата, само на работниците със социалистическа воля и не само социалистическа, но и истинска социалистическа, т. е., например "болшевишка" социалистическа воля, а не "меншевишка" социалистическа воля. Всички работници, които не са осъзнали "идеите" на пролетариата, нямат социалистическа воля, може и трябва да бъдат лишени от правото на волеизявление и направляване на обществения живот. Оттук идва принципното оправдание на диктатурата, тираничното господство на малцинството, на истинските носители на чистата социалистическа "идея" над болшинството, останало в невежество. Революционният, месиаански социализъм не може да не отстоява диктатурата, тя произтича от патоса на социализма, от лъжемесиаанските му претенции. Остро противоположен на демокрацията, социализмът предава пълната власт и дарява с атрибутите на самодържавното могъщество само волята с определено качество, социалистическата воля т. е. истинската, праведната воля. Социализмът е принципно нетърпим и ексклузивен по идеята си, той не предоставя никакви свободи на противниците си, на унакомислещите. Той е принуден да отрича свободата на съвестта. Той е системата на Великия Инквизитор и Шигалъв. Той иска да реши съдбата на човешките общества, отричайки свободата на духа.

Социалистическото общество и социалистическата държава по своя тип са религиозни, сакрални, а не секуларни, светски. В социалистическата държава има господстващо вероизповедание и изповядващите го трябва да имат привилегироваи права. Тази държава не е равнодушна към вярата, не е индиферентна, както либерално-демократическата държава, тя декретира своята истина и принуждава към нея. Онези, които не признават социалистическата вяра, трябва да бъдат поставени в положение, аналогично на онова, в което са били евреите в старите теократични християнски общества. Религиозната социалистическа държава претендира да бъде сакрална, свещена държава, осенена не от Божията благодат, а от дяволската, но непременно благодат. Социализмът отрича свободата на съвестта така както и в средновековната католическа теокрация. Той иска да принуди към истина и добродетел, без да остави свобода на избора като либералната демокрация. Лъжливата претенция на старата теократична и империалистическа идея, идеята на външното, принудително единство на човечеството, на количествения универсализъм е преминала към социализма. Социалистическите утопии, които за твърде много хора приличаха на златни сънища на човечеството, никога не са обещавали свободи. Те винаги са рисували картините на съвършено деспотични общества, в които свободата е унищожена без остатък. В утопиите на Томас Ман свободното придвижване от едно място на друго изглежда не по-лесно, отколкото в най-тежките години от съществуването на съветската социалистическа република. В утопиите на Кабе съществува само един правителствен вестник и абсолютно не се допуска съществуването на свободни печатни органи. Хората лошо познават утопиите или са ги забравили и твърде много въздишат по невъзможността те да се осъществят. Но

утопиите се оказаха по-осъществими, отколкото изглеждаше по-рано. И сега се изправя друг мъчителен въпрос – как да се избегне пълното им осъществяване. У нас (в Русия – б. пр.) смятаха болшевиките за утописти, галечни от реалните жизнени процеси. За реалисти смятаха кадетите. Опитът на живота учи обратното. Утописти и фразьори бяха кадетите. Те мечтаеха за някакъв правов ред в Русия, за правата на човека и гражданина в руските условия. Безсмислени мечтания, неправоподобни утопии! Болшевиките се оказаха истинските реалисти, те осъществяваха единствено възможното, действаха в посоката на най-малкото съпротивление, те бяха минималисти, а не максималисти. Те най-добре се приспособяваха към интересите на масите, към инстинктите на масите, към руските традиции на властване. Утопиите са осъществими, те са по-осъществими от онова, което изглеждаше “реална политика” и което беше само рационално пресмятане на кабинетни хора. Животът се движи към утопиите. И може би започва ново столетие за мечтите на интелегенцията и на културния слой, за това как да се избегнат утопиите, как да се върнем към неутопичното общество, към по-малко “съвършеното” и по-свободно общество. Отсега нататък няма да мечтаят за социализъм, за който у нас мечтаеха почти всички, не само социалистите. Та нали и руският либерал мислеше, че няма нищо по-възвишено от социализма, но че той за жалост е неосъществим и че самият той (руският либерал – б. пр.) не е толкова възвишено героичен, за да осъществи такъв възвишен идеал. Сега ще мечтаят не за съвършения, а за несъвършения строй, т. е. за по-свободен строй. Свободата е свързана с несъвършенството, с правото на несъвършенство. Социализмът е тип авторитарно общество, той във всичко прилича на теократичното общество и държава. К. Леонтиев,

който предвиди тържеството именно на социалистическата революция в Русия и който я предсказа с гениална точност, каза, че на социализма ще са нужни вековните предания на покорност, инстинктите на подчинението. Той знаеше, че социализмът ще се основе не на розова вода, а на човешка кръв. В това той стои безкрайно по-високо от повечето руски хора, мечтали столетия за игулията на социализма, въобразявайки си, че социализмът е свобода. Не, трябва да се избира – или социализъм, или свобода на духа, свобода на човешката съвест. Достоевски разбра гениално това. Социализмът утвърждава такъв тип “сакрална власт” и “сакрално общество”, че не оставя място за нищо “светско”, за нищо свободно и преходно, за свободната игра на човешките сили. Социализмът иска да владее целия човек, не само тялото, но и душата му. Той претендира за най-интимните и най-съкровени дълбини на човешката душа. В това той излиза с претенции, подобни на претенциите на Църквата. Само Църквата претендира да притежава човешката душа и се наема със задачата да предвожда човешките души. Държавата никога не претендира за власт над човешката душа, тя знае своите граници. За държавата дълбините на човешкия дух остават непроницаеми. И най-деспотичната държава не изисква от човешките души да ѝ се отдават с най-свещеното за тях. Държавата затваряше в тъмници и наказваше, изпълняваше присъди, но не изискваше духовно подчинение. Не го изискваше светската, секуларна държава. Но го изисква теократичната държава, която излиза с универсални претенции и се смята за свещена църковна държава. С точно такива претенции излиза и социализмът в своята небивала по крайността си форма. Той иска механично да гресира човешките души, сурово да ги гресира дотолкова, че те да се чувстват добре в социалния мравуняк, да обикнат казармения живот, да

се откажат от свободата на духа. Социализмът иска да подготви щастливи младежи, непознали греха. А на християнството е скъпа преди всичко свободата на човешкия дух и затова то не допуска възможността за механичната гресура на човешките души за земния рай. То оставя това на антихриста.

Социализмът е прав, когато поставя предмета и съдържанието на народната воля по-високо от самата народна воля, по-високо от формалното волеизявление. Ако има някакво качествено съдържание на народната воля и някаква висша цел в живота на народа, това съдържание и тази цел трябва да бъдат поставени по-високо от формалната народна воля. Тогава релативизмът се преодолява, постига се достойният предмет. Тази достойна цел, към която е устремена народната воля, трябва да бъде по-възвишена от самата народна воля. Общественият живот трябва да бъде подчинен на тази цел. Но цел на живота може да бъде само духовният живот и съдържание на живота може да бъде само общественото съдържание. Затова в основата на човешките общества трябва да бъдат положени религиозно-духовните начала, те трябва да стоят по-високо от самоутвърдението на човешката воля. Свободата на човека, свободата на духа може да бъде спасена само на почвата на познаването и постигането на тези религиозно-духовни начала, чрез обръщане към божествената воля, защото човешкото своеволие и човешкият произвол унищожават човешката свобода. Страшно е за човека да попадне в изключителна зависимост от човешката воля, от човешкия произвол, от господството на човешките маси, непокорени от никаква Истина, от никаква Правда. Така се поставя проблемът за неизбежното ограничаване на самодържавието на бюрокрацията, на всяко човешко самодържавие, на монархичното самодържавие. Социализмът е кризата на хуманизма,

кризата на човешкото самоутвърждение, формулирано от демокрацията. Социализмът вече преминава към някакво нечовешко съдържание, към нечовешка колективност, в името на която се принася в жертва всичко човешко. Маркс е антихуманист, в него човешкото самоутвърждение преминава в отричане на човека. Демокрацията е все още хуманистична. Социализмът е вече отвъд хуманизма. Социализмът е реакция срещу новата история и връщане към средновековието, но в името на друг бог. Новото средновековие трябва да прилича на старото, то ще има своята противоположна теокрация. Но когато свършва хуманистичното царство и царството на секуларната хуманност, тогава се разкриват противоположните бездни. Социалистическата държава прилича на теокрация и има теократични претенции, защото тя е сатанокрация. В нея обществото, общественият колектив се превръща в неограничен деспот, по-страшен от деспотизма на древна Асирия и Персия.

Вл. Соловьев казва, че за да се победи социализмът, трябва да се признае неговата истина. Със социализма не трябва да се бориш с "буржоазни идеи", не трябва да му се противопоставя капиталистическото и буржоазно-демократичното общество на XIX и XX век. Буржоазното общество е родило социализма, довело е до него. Социализмът е плът от плътта и кръв от кръвта на капитализма. Те стоят на една и съща почва, движи ги един и същ дух, по-точно, едно и също отричане на духа. Социализмът е наследил безбожието си от буржоазно-капиталистическото общество на XIX век – на истина най-безбожното, което историята познава. В него вече е нарушено необходимото отношение на човека към човека и на човека към

материалната природа. Икономическата природа на цивилизацията от XIX век, която изврати йерархичния строй на обществото, роди икономическия материализъм, отразил вярно действителността на XIX век. В тази действителност духовният живот е само надстройка, отражение, приспособление. Поклонението на Мамона вместо на Бога е еднакво свойствено и на капитализма, и на социализма. Социализмът не е утопия или мечта, социализмът е реална заплаха и предупреждение за християнските народи, сурово напомняне за това, че те не са изпълнили Христовия завет, че са отстъпили от християнството. Понякога обясняват капитализма с това, че човешката природа е зла, че това зло не може насилствено да бъде победено, че социализмът предполага добрата природа на човека. Но забравят, че може да настъпи исторически час, когато злото в човешката природа, именно злото, ще приеме нова форма. Злата природа създава социализма. Капитализмът като духовно-етична категория се появява, затова, защото човешката природа лежи в злото. Но и социализмът възниква също затова. Отстъпничеството от християнството, измяната на духовните основи и духовни цели на живота след стадия на капитализма трябва да доведат до стадия на социализма. Или трябва реално да започне да се осъществява християнството, да се възстанови йерархично нормалният строй на живота, да се подчини икономиката на духа, да се въведе политиката в съответстващите ѝ граници.

Социализмът претендира да има съдържание и цел, при това истинско съдържание и истинска цел. С това той се отличава от демокрацията, която е открита за всички цели. Социалистическото съдържание на живота и социалистическата цел са такива, че предизвикват фанатично отношение в своите агенти. Но що за съдърж-

ание е това и що за цел? Съдържанието на социализма е фикция, той е точно толкова безсъдържателен и точно толкова неонтологичен, колкото и демокрацията. Кое в социализма може да бъде отнесено към съдържанието и целта на живота, а не е само средство и оръдие на живота и на целите, намиращи се извън социализма? Та нали обобществяването на оръдията за производство не е цел и съдържание на живота. В икономиката няма да намерите нищо, което да се отнася към целите, а не към средствата на живота. Нали организираният производителен труд, който се боготвори от социализма, също не е цел и съдържание на живота. Социалистическото боготворене на лишения от качества материален труд е родено от това, че целта и съдържанието на живота са изгубени. Целите на човешкия живот помръкнаха в епохата, която издигна социализма, и напълно се подмения от средствата на живота. Те помръкнаха по-рано, превърнаха се в тайна още в буржоазната цивилизация на XIX век, в икономизма на този век, изцяло погълнат от външното уреждане на живота. Нито в социализма, нито в демокрацията има духовно съдържание. А истинското съдържание и целта на живота може да се търси само в духовната действителност, само в духовната култура. Целите и съдържанието на живота могат да бъдат само духовни, те не могат да бъдат социални, не бива да се вместват в политически и икономически форми. Никоя социална и политическа идеология не може да достигне истинското съдържание на живота, ако не го намери в духовния живот, в подчинението на всички социални и политически форми на духовната цел. Съдържателността на социализма е измамна. Социализмът със своята съдбовна диалектика разкрива само духовната безсъдържателност на съвременната цивилизация. "Идеята" на пролетариата, в чието име се лее толкова кръв и която предизвиква

такава фанатична преданост, се оказва напълно безсъдържателна. Тя говори за оръдия на живота, но не казва нищо за самия живот. Социализмът така и не достига до целите на живота. Жалките несвързани приказки за новата пролетарска душа и за новата пролетарска култура извикват чувство на известно неудобство и у самите социалисти. Няма никакви признаци за раждането на нова душа, душата си остава старата душа на вехтия Адам, пълна с корист, завист, злоба и мъст. Ново е само това, че в тази душа е отслабнало чувството за грях и покаянието се постига по-трудно. Няма никакви признаци на нова пролетарска култура, на ново пролетарско творчество. Има само снижаване качеството на културата, принизяване до изискванията на техническата цивилизация. Социализмът живее за сметка на буржоазната култура, подхранва се интелектуално от материализма на буржоазното просветителство. В социализма има нещо ново – възникването на нечовешкия колектив, на новия Левиафан. В този злобещ колектив, в това страшно чудовище гине целта и съдържанието на живота, гасне духовната куртура, в него няма нова човешка душа, защото няма вече и човешка душа. Вътрешната диалектика на демокрацията и социализма ни учи, че съдържателната и праведна народна воля не трябва да се търси по външни, социални и политически признаци. Няма праведна воля вън от праведността на волята, вън от светостта на волята. Необходимо е реално постигане на праведността, победа над греха, просветление и преображение, за да може човешката воля, народната воля да осъществи праведен живот, да създаде живот в Истината. С никакви външни знаци, с никакви симулации не може да се замени реалното преображение. Преобличането, смяната на одеждите твърде малко ще помогне. Под буржоазните или социалистически одежди може да се крие едно и също съдър-

жание. Пред всяко общество и пред всеки народ стои преди всичко религиозна задача. Защото просветлението и преобразението на волята, изпълването ѝ с божественото е религиозна задача, а не социално-политическа. И всички социално-политически задачи трябва да се подчинят на тази религиозна задача. Съдържанието на живота може да е само религиозно съдържание. Съдържанието на живота е навлизане в Божествения живот, тоест, в истинското битие. Волята на народа, волята на пролетариата е греховна воля и затова е причастна към небитието и може да създаде царство на небитието. Тази воля трябва да се преклони пред висшата воля, пред святата воля, пред Божията воля. Тогава тя ще осъществява битието. Суверенитетът принадлежи не на народа, не на пролетариата, а на Бога, т. е. на Истината, на Правдата. В живота на обществото, в живота на гържавата трябва да се търси не своята, а Божията воля. Този възглед трябва да се насочи не само срещу "левите", демократите и социалистите, но и срещу "десните", срещу монархистите. Не трябва да се противопоставя на демокрацията насилствено изразената човешка воля на привилегированите групи от обществото. Задачата на духовното просветление и преобразование, на постигане на Божията воля и Божията правда не е само лична задача, стояща пред индивидуалната душа. Това е също обществена, историческа задача, стояща пред цели народи. Духовните сили, Божиите енергии действат не само в отделната, в личната душа, но и в душата на обществото, в душата на народите, в историята. Тук не става дума за личното съществуване, а за духовни изменения и постижения в живота на обществото и народите, в съдбите на историята. Личността и обществото не могат да бъдат откъснати и изолирани един от друг. В този ред на мисли стигаме до

постановката на проблема за теокрацията. Дали в теокрацията се разрешава поставеният от нас проблем?

IV В живота на европейските общества победно влязоха отначало демокрацията, а след това социализмът, защото старите теократични общества вътрешно се разложиха. Това беше неизбежен процес. Такава е съдбата. Една съдба обединява пътя човешки от теокрация до социализма. Неуспехът и неосъществимостта на теокрацията съдбовно отвеждат към опита на демокрацията и социализма. Така се изживяват исторически неуспехи един след друг и причината за всеки винаги е една и съща – реалното преобразяване на живота се заменя от външни и формални знаци на това, че обществото е теократично-сакрално или социалистическо-сакрално. Теокрацията е съзнателно символична, докато социализмът е съзнателно реалистичен. Но и там, и тук се постигат само знаците на онзи съвършен строй, към който се стремят, и само го имитират. Старите теокрации, западната – папската – и източната – императорската – претърпяха неуспех, защото в тях реално не се постигна Царството Божие на земята, а само външните му символи, формалните му знаци. Теократичната държава се изроди в симулация на свещеното царство, като губеше все повече и повече свещеното си съдържание. Средновековният теократичен замисъл е един от най-великите замисли на историята. Но в него свободата на човешкия дух, съгласяваща се да осъществи Царството Христово на земята, не е взета предвид. Царството Божие не може да бъде осъществено насила. Именно търсенето на свободата тласна народите по пътя на демокрацията. Човекът е тръгнал по пътя на автономното самоопределение, самоопределението е преминало в самоутвър-

жение, самоутвържението е довело човека до самоунищожение. Такава е трагедията на новата история. Преходът от хетерономия към автономия е неизбежен. Обществото, основано на хетерономията, не може да съществува вечно, автономното съзнание неизбежно се пробужда. Но автономията трябва да бъде само път към теonomiaта, към висшето състояние, към свободното приемане на Божията воля, към свободното подчиняване на нея. В новата история автономията доведе не до теonomia, а до аномия. Но в аномията автономията поглъща сама себе си, преражда се в най-зла хетерономия. В старото теократично общество теonomiaта не е автономна и затова не се постига истинската, реалната теокрация. В новото автономно общество изобщо няма теonomia и затова то няма никакво онтологично съдържание. Символизмът на старата теокрация имаше все пак до време, до известна възраст на човечеството истинско свещено значение. Старите общества бяха пълни със свещена символика. И това имаше огромно значение за възпитанието и водителството на християнските народи. В техния живот трябва да настъпи момент, когато ще поускат да преминат от символизъм към реализъм, към най-реален живот. Но това няма да е онтологичен и мистичен реализъм, реализъмът на просветлението и преображението на живота, това ще бъде емпиричен реализъм, дори материалистичен, илюзорен, меконичен реализъм. Този реализъм няма да има съществено съдържание, той ще бъде формалистичен, изцяло ще се проявява във външни знаменувания, а не в постижения на битието. Към Царството Божие, към истинската теокрация има само един път – това е реалното му осъществяване, т. е. истинското постигане на висш духовен живот, просветление и преображение на човека и света. Без реалното постигане на висш духовен живот, т. е. без прераждането, без

новото духовно раждане, съвършеното общество и съвършената култура са непостижими. Висшият духовен живот не трябва да се проявява само в символи и така всъщност да се симулира, трябва реално да се постига. А реалното постижение на висшия духовен живот не носи особено забележими признаци. И затова казано, че Царството Божие идва незабелязано. Прекалено забележимото Царство Божие винаги е подозрително, винаги се открива фалш. Няма връщане към старите теокрации – и западната, и източната, защото няма връщане и към външното знаменуване на Царството Божие без реалното му постигане. Симулацията на “християнската държава” няма да помогне. Тя именно доведе до краха, до опита на демокрацията и социализма. А как да се създаде истинска християнска държава, християнско общество? За това е нужно духовно просветление и преобразяване. Може би катастрофите и великите изпитания ще ни отведат до него. Но истинската християнска държава вече няма да бъде държава. Не трябва да се изхвърля всичко навън, не трябва да се знаменува и симулира вътрешен живот, трябва да се потопи всичко в духовния живот, да се върнем в родината на духа. Това е революция, много по-дълбока от онези, които се правят от външните революционери.

Ние преживяваме световната криза – на всички социално-политически идеологии и форми. Всичко във външния живот е като че ли изживяно и вече нищо не може особено да вдъхнови цивилизованите народи. Настъпва социално-политическата старост. Само руският народ откри в себе си още огромната енергия на разрушението и се опита да осъществи най-безумната от утопиите. Разрушават се и старите общества, в които още са запазени остатъци от теократичните санкции. Правят се трескави опити за тяхната реставрация.

Старата теократична държава не може да се възстанови, няма връщане към нея, защото тя не осъществи Божията правда, а се правеше, че я осъществява само с външни знаци. Вл. Соловьев обясняваше пагането на Византия с това, че тя не се е дори опитала да осъществи на дело християнството. Това с някои вариации и по-мекко може да се каже за всички стари теократични държави, носещи в себе си семето на губелта. Би могло да се каже, че не християнството не е успяло, а делото на Константин Велики, макар то да има провиденциално значение. Християнството като че ли се връща към състоянието си до Константин. Руската православна църква определено се е върнала към това състояние. Може би на християнството е предначертано да се върне още по-назад, към времето на катакомбите, и оттам отново да победи света. Малък е шансът новото Царство на Кесаря да пожелае да бъде християнско. И новите симулации на християнска държава няма да отведат към истински реални постижения в битието. Ние встъпваме в епоха на убийствени разобличения, ще ни се наложи да живеем с разобличени реалности. В това е значението на нашата трагична и безрадостна епоха. Християнският исторически песимизъм встъпва в своите права. Трябва да се освободим от розовите илюзии, от подслаления песимизъм. Но този относителен песимизъм не бива да пречи на устремеността ни към дълбините на духовния живот. Рухването на външните илюзии насочва към вътрешен живот.

Безбожната и лицемерна цивилизация на XIX и XX век тържествува победата си и преживява смъртна криза в самите си основи. Тя роди световната война – плода на безграничната похот на живота в съвременната цивилизация. И световната война се оказа началото на нейното разрушение. Напразни са мечтите за мирен

буржоазен живот, за връщане към основите на буржоазната цивилизация от XIX век, която изглежда като утопия на почти съвършеното състояние на обществото. Катастрофите на нечуваните войни и революции са заложени в основите на тази цивилизация, за завръщане към състоянието на обществото до началото на световната война мечтаят само безумците, макар тяхното безумие да им се струва много разумно. Трагизмът на съвременната криза е в това, че в дълбините на душата си никой вече не вярва в никакви политически форми и обществени идеологии. Само комунизмът с демонично напрежение на волята и кървав фанатизъм още се опитва да се утвърди. Но той умира от смъртните удари, които нанася сам на собствената си идея. Не само монархиите се рушат – и демокрациите преживяват кризата, напомняща агония. Рушат се старите системи на гържавата и на стопанството. Европейските общества встъпват в епоха, сходна с ранното средновековие. Проблемът за демокрацията вече престана да бъде политически, той стана духовно-културен проблем, проблем на духовното прераждане на обществото и превъзпитаване на масите. Демокрациите провъзгласиха свободата на избора, но не трябва дълго да се остава на етапа на тази свобода, трябва тя да се използва и да се избере правдата, да се подчиним на някаква истина. А това вече извежда отвъд пределите на демокрацията. Единственото оправдание на демокрацията ще бъде това, че тя преодолява сама себе си. В това ще бъде нейната правда. Съвременните демокрации явно се израждат и вече не вдъхновяват никого. Вече никой не вярва в спасителността на демокрацията. Демократите са тези, за които е казано, че са нито студени, нито горещи и затова ще бъдат отхвърлени. С количество не може да се постигне истински живот. Независимо от значимостта на самия монархичен

принцип, монархистите се водят от негативни и безсилни чувства, често пълни със злоба и мъст. Самата монархия за твърде много от тях е само оръдие за възстановяване на нарушените им интереси. Невъзможно е да се принудят народите към монархия – за да може тя да се осъществи, трябва да я поискат свободно, но в такъв случай тя ще бъде съвършено нова. В стопанския живот, в социалния строй капитализмът се разрушава, поразен от смъртоносните отрови, родени от самия него. Няма връщане към онзи индустриалнокапиталистически строй, който съществуваше до световната война, защото той именно породил всички нещастия на човечеството. Но вече е разколебана и надеждата за това, че капиталистическата система може да се замени от социалистическата. В социализма вече не може да се вярва. Той престана да бъде нещо невидимо, което се разкрива във вярата, той стана видим. И като нещо видимо може да се разкрие чрез знанието. Той преживява криза, не по-лека от капитализма, води човечеството към пълна безизходица. Духовните основи на труда определят стопанския живот на народите. Тези духовни основи на труда са разрушени и народите са застрашени от глад. Мотивацията на труда в капиталистическите общества не може да бъде възстановена. Не могат да се принудят народите към онази дисциплина на труда, която е господствала в капиталистическото общество – в това отношение се е случило нещо необратимо. Социализмът сам по себе си е най-малко способен да създаде нова дисциплина на труда, да му даде духовна обосновка. Той боготвори труда, прави от него кумир и го разлага напълно, той премахва работническата класа, в името на която е готов да извърши каквито и да е кървави насилия. За съвременното човечество икономическият въпрос, както и политическият, стават духовни въпроси, те сами по себе си са неразрешими. Възста-

новяването на труда предполага духовно възраждане. Но социализмът следва капитализма и се руши не само заради стопанската си негодност, но и заради духовната си порочност. Проявява се сатанократичната природа на социализма. Социализмът претърпя точно такъв страшен неуспех, както и всички обществени форми. И това ще е най-съдбовният неуспех до прехода към нов път. Съществува християнски социализъм. Но на думите не бива да се придава прекалено голямо значение. Аз съм готов и себе си да призная за християнски социалист. Обаче това е несъвършена употреба на думата. Християнският социализъм не е истински социализъм и истинските социалисти не могат да го понесат. Социализъм в строгия смисъл на думата трябва да се нарича направлението, което по външен, материалистично-насилствен път иска да разреши съдбите на човешкото общество. Християнският социализъм не е такъв. Той само признава неправдата на индивидуалистично-капиталистическия строй. Главната беда е в това, че старият християнски социализъм е много палиативно, нерадикално в принципната си насоченост, средство. И затова влиянието му не може да бъде силно. Християнството трябва да се задълбочи в проблема за обществеността.

Вратата в политическото и социалното спасение на човечеството гасне. Правят се изводи от столетията, в течение на които се е извършвало движението от центъра, от вътрешното ядро на живота към периферията, към повърхността на живота, към външната общественост. И колкото повече обществеността става празна и безсъдържателна, толкова по-силна става диктатурата ѝ над целия човешки живот. Политиката е обвила човешкия живот като паразитно образувание, изсмукващо кръвта му. Голямата част от политическия и обществения живот на съвременното човечество не е

реален онтологичен живот, а фиктивен, илюзорен живот. Борбата на партиите, парламентите, митингите, вестниците, програмите и платформите, агитациите и демонстрациите, борбата за власт – всичко това не е истинският живот, то няма отношение към съдържанието и целите на живота, трудно е във всичко това да се стигне до онтологичното ядро. В света трябва да започне велика реакция или велика революция срещу господството на външната общественост и външната политика в името на обръщането към духовния живот. На хората, които са във властта на външното, това сигурно изглежда като призив към напускане на живота. Но трябва да се избере едно от двете – или духовният живот е най-великата реалност и в нея трябва да се търси животът повече, отколкото във всички шум на политиката, или той не е реален и трябва да се отрече като лъжа. Когато всичко се възприема като изживяно и изчерпано, когато почвата се разпада, както в нашата епоха, когато вече няма надежди и илюзии, когато всичко е разобличено и изобличено, тогава почвата за религиозното движение в света е готова. Така е било винаги. Така е било и в епохата на античния свят. Аз виждам световното значение на социализма в това, че той изправи човечеството пред дилемата: или единение и братство с хората в името на Христос, или единение и другарство в името на антихриста. Всичко останало се разлага и разпада като преходно. Нещата са отишли толкова далеч и е важно да го осъзнаем. Разбра го Достоевски, разбираше го и Вл. Соловьев. И ние трябва да го разберем до последната дълбина. В традициите на руската мисъл е да се разбират такива неща. Руската революция помага за това разбиране. Революцията се извърши в Русия, когато либералната демокрация вече изживя себе си, и прецъфтя, когато хуманизмът на новата история отиваше към края си. В руската

революция се осъществява краен антихуманистичен социализъм. Руският народ в съгласие с особеностите на духа си сам се е предал в жертва на небивал исторически експеримент. Той показва пределните резултати на известни идеи. Руският народ като народ апокалиптичен не може да осъществява средното хуманистично царство, той може да осъществява или братство во Христе, или другарство в антихриста. Ако няма братство во Христе, то нека да бъде другарство в антихриста. Руският народ постави пред света тази дилема с необикновена острота.